

UO‘K: 355.237 (584.4)

**TURKISTONDA BOJXONA ISHI FAOLIYATIDA KADRLAR MASALASI
(1917-1924 YILLAR)****КАДРОВЫЙ ВОПРОС В ТАМОЖЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТУРКЕСТАНЕ
(1917-1924 ГГ.)****PERSONNEL ISSUE IN CUSTOMS ACTIVITIES IN TURKESTAN
(1917-1924)****Botirov Elbek Alisherovich**

O‘zbekiston Milliy universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Turkiston ASSR bojxona ishi tarixiga doir, hususan o'lkada mavjud bojxona muassasalari va nazorat punktlari faoliyatida ish olib borgan kadrlar masalasi tadqiq qilingan. Shuningdek, bojxona tizimida kadrlarni hisobga olish, tayyorlash va taqsimot mexanizmini yaratish, kadrlarining nomenklaturasi va apparatini shakllantirish jarayonlari yoritilib, o'rganilgan arxiv hujjatlari va ilmiy adabiyot ma'lumotlarini tahlil qilish orqali olingan natijalar ilmiy muomalaga kiritilgan.

Аннотация

В данной статье рассматривается история таможенной работы Туркестанской АССР, особенно вопрос кадров, работавших в таможенных учреждениях и контрольно-пропускных пунктах страны. Также в научный оборот были включены процесс создания механизма учета, обучения и распределения кадров в таможенной системе, формирования номенклатуры и аппарата кадров, а также результаты, полученные путем анализа изученных архивных документов и данных научной литературы.

Abstract

This article examines the history of customs work in the Turkestan Autonomous Soviet Socialist Republic, especially the issue of personnel working in customs offices and checkpoints of the country. Also included in scientific circulation was the process of creating a mechanism for accounting, training and distribution of personnel in the customs system, forming a nomenclature and personnel apparatus, as well as the results obtained by analyzing the studied archival documents and scientific literature data.

Kalit so'zlar: bojxona xodimi, bojxonachi majburiyatlari, boshqaruv bo'limi, taftish-inspektorlar, ish yuritish hujjatlari, xodimlarni toifalash

Ключевые слова: таможенник, обязанности таможенника, отдел управления, контролеры, распорядительные документы, классификация сотрудников.

Key words: customs officer, duties of a customs officer, management department, controllers, administrative documents, classification of employees.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasining bojxona siyosati ko‘p asrlik tarixga ega. Markaziy Osiyo hududida davlatchilikning shakllanishi va rivojlanishi bilan bir qatorda fiskal tizimning muhim elementi sifatida, tashqi iqtisodiy faoliyat, savdo, huquqiy va xalqaro munosabatlarni tartibga soluvchi sifatida bojxona ishi ham muhim ahamiyat kasb eta boshladi. Shu bilan birga, tarif va tariflarsiz tartibga solish choralari orqali rivojlanayotgan, iqtisodiyot manfaatlarini himoya qilish bilan shug‘ullangan bojxona xizmatining shakllanishi sodir bo‘ldi.

Bojxona xodimlari kasbiy faoliyati ularning chuqur iqtisodiy bilimlarga, bojxona qonunchiligini aniq sharhlay olishiga, favqulodda vaziyatlarda kechiktirmay ish ko‘rish mahoratiga egalik, bojxona meyorlarini buzuvchi odamlar xatti-harakatlarini fosh qila olish qobiliyatiga asoslanadi. Tadqiq etilayotgan davrda bojxona ishi amaliyotidagi jiddiy kamchilik va xatoliklarning asosiy sabablaridan bojxona xodimlari masalasidir. Sovetlashtirish jarayoni ko‘lami kengaya boshlagach bojxona tizimiga ham o‘z ta‘sirini o‘tkazgan.

TARIX

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

So'nggi vaqtlarda O.Z.Zayniddinov, Sh.A.Akramova, B.Ergashev, Sh.R.Xoliqulov, X.Altibayev kabi tadqiqotchilar tomonidan zamonaviy bojxona xizmati xodimlari kasbiy tayyorgarligi va shaxsning ahamiyatga ega sifatlarini rivojlantirishni o'zida namoyon qiluvchi tadqiqotlar olib borilmoqda[1]. Tadqiqotlar tizimida bojxona ishi tarixida xodim kasbiy parametrlari qay asosda belgilanganligi, uning mafkuraviy immunitetini rivojlantirishda kasbiy mas'uliyat masalasini ko'rib chiqishda o'zgacha yondashuvga zaruriyat sezilmoqda. Afsuski, sovet hokimiyati davrida Turkiston bojxona xodimlari masalasiga doir tadqiqotlar olib borilmagan. Mavzuga doir asosiy ma'lumotlarni bizga O'zbekiston Milliy arxivi (keyingi o'rinlarda O'zMA) fondlarida saqlanayotgan hujjatlar orqaligina tahlil qilish imkonini berdi. Hususan, O'zMAda saqlanayotgan R-330-fondning 61, 74, 82, 109, 140, 159, 165, 177, 187, 245 250, 254, 278, 284-290, 311-338-yig'majild hujjatlari tarkibiga bojxona ishi tizimidagi kadrlar va xodimlarning shaxsiy anketalari, xodimlarni lavozimga tayinlash to'g'risidagi bo'yuqlar, safar xizmatlari harajatlari, harbiy safarbarlik hujjatlarini kiritish mumkin. Tarixchi Y.O.Petrova va O.M.Andreevning tadqiqotlarida[2] Rossiya bojxona tarixining bosqichlarining shakllanishi va rivojlanishining tarixiy jihatlari, shuningdek, O'rta Osiyo mintaqasidagi bojxona nazorat-post maskanlarining qisqacha tavsifini va bojxona ishida kadrlarni tayyorlash ishlari tavsifi berib o'tilgan.

Maqolani yoritishda tarixiy tadqiqotlar olib borishning tizimli, qiyosiy va muammoviy-xronologik tahlil usullaridan keng foydalanildi.

NATIJARLAR VA MUHOKAMA

Dastlabki vaqtda sovet davri bojxonasidan kadrlar ommaviy tarzda bo'shatildi. Kadrlar yetishmasligi, chegarada kontrabanda tovarlarning aylanmasining o'tishligi, xodimlarning yetishmagan bo'lsa-da, mahalliy aholini jalb qilmaslik natijasida Turkfrontning harbiy xizmatdan bo'shatilgan askarlarni vaqtinchalik bojxona kuzatuvchilar sifatida shtat tashkil qilina boshlaydi[3,19]. Keyinchalik podsholik davri bojxonasida xizmat qilgan, g'oyaviy tarafdor bo'lgan sobiq xodimlarni qayta bojxona ishiga jalb qilish qarori e'lon qilinadi. Qarorga muvofiq 9 yildan 20 yilga qadar ishlagan mexnat tajribasiga ega, 51 yoshdan oshmagan xodimlar jalb qilina boshlanadi[4,11a;14a].

Turkiston bojxona xodimlarining xizmat majburiyatlarini belgilab berishda bir nechta meyoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Chunonchi, RSFSR XKS ning 1918-yil 29-maydagi "Markaziy va mahalliy sovet hokimiyatlarining yig'implarni undirish huquqlarini chegaralash va mahalliy bojxona organlari faoliyatini tartibga solish to'g'risida"gi, 1920-yil 16-apreldagi "Rekvizitsiya va musodara to'g'risida"gi, 1921-yil 8-dekabrda "Kontrabandaga qarshi kurash haqida"gi, 1922-yil 18-yanvardagi "Bojxona ma'muriyati to'g'risida"gi, 31-martda "Mahalliy bojxona muassasalari, okruglar, bojxona va bojxona postlari to'g'risida"gi, 14-iyuldagi "Kontrabanda va musodara qilingan egasiz mahsulotlari bojxona organlari tomonidan realizatsiya qilgan shaxslarni mukofotlash to'g'risida"gi, 1-sentabrdagi "Bojxona muhofazasi to'g'risida"gi, 10-oktabrdagi "Qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlarni rekvizitsiya qilish hamda musodara qilishdan kelib chiqadigan da'volarni bekor qilish to'g'risida"gi, 1923-yil 14-martdagi "Bojxona muassasalari tomonidan ombor va boj yig'implarini undirish to'g'risida va bojxonada tovarlarni saqlash muddatlari to'g'risida"gi, 1924-yil 26-fevraldagi "Bojxona organlari tomonidan musodara qilingan kontrabanda tovarlarini sotishdan tushgan summalarni taqsimlash tartibi to'g'risida"gi dekret va qarorlarida bojxona xodimlarining burch va majburiyatlari belgilab berildi.

Ishchi-dehqon mudofaa Kengashi tomonidan 1919-yil 10-oktabrida qabul qilingan №2 sonli qaroriga ko'ra, qizil armiya qo'shinlari harbiy qismlari bojxona nazorat postlariga jalb etildi[5,12;14;26;]. Savdo va sanoat xalq komissarligi Harbiy va Ichki ishlar xalq komissarliklari bilan kelishgan holda, chegara nazorat punktlariga bojxona xodimlarini jalb etish yoki joylashtirish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Turkiston bojxona nazorati boshqarmasi ma'muriyati asosan Rossiya imperiyasi davridan beri ishlab kelgan yirik toifali bojxonachilar bo'lgan. Masalan, boshliq V.Srdyukov 1895-yildan beri xizmatda ekanligi, o'rinbosarlar I.Remez va V.Murashko, inspektor I.Avdoshinlar esa 1898-yildan faoliyat yuritgan. Ma'muriyatda bosh hisobchilar K.Zaxarova va Z.Serebrennikovlar esa 1918-yildan ish boshlagan. Shuningdek, bojxona xodimlar tarkibiga ko'ra Krasnovodsk bojxonasida 32 ta xodim bo'lib, ulardan 19 tasi rus millatiga mansub bo'lib, 7 kishi turkman, 3 kishi fors va 1 ta

xodim ozarbayjon millatiga xodimlar bo'lgan. Bojxonada mahalliy xodimlardan – Hasan Xusaynov, Mamedxasan Abdulfay o'g'li, Mexyi Xalafov, Tohir Aliboboyev, Husayn Shamil o'g'li, Muxarram Hummeyali o'g'li, Salohitdin G'ayyashulin, Xarif Yadgarov, Aminxodja Husayniddinov, Axmad Abduraxmanovlar asosan yuk tashuvchi, Safi Malik Qurmayev kuryer, Nurmanjon Vafin tungi qarovul bo'lib ishlaganlar (ularning orasida bir nafar xodim – Gabaydul Muxammadshin bojxona nazoratchisi bo'lib ishlagan[6,195b;297a-b;].

1921-yil 16-iyul holatiga ko'ra Turkiston bojxona okrugi ma'muriy shtatlar kesimida Bojxonamaterial bo'limida 47 shtat, G'arbiy Turkiston bojxona okrugi va Sharqiy Turkiston bojxona okurgida 13 shtat va Toshkent markaziy bojxona okruglarida 123 shtat bo'lgan. Qolgan bojxonalarda (1-3 toifali) nisbatan yuk tashuvchilarga bo'lgan talab (jami mingga yaqin shtat) keskin oshgan[7,49-60].

Bojxona xodimlari oylik maoshlari toifaga qarab malakalangan. Xususan, Tashqi Savdo xalq komissarligining O'rta Osiyo bo'limi tamonidan 1921-yil 10-noyabrdagi №262 sonli buyrug'iga ko'ra bojxona xodimlariga haq to'lash tartibi ish hajmidan kelib chiqqan holda belgilandi. Keyinchalik xodimlarning ish haqlari oltin kursi qiymati bilan belgilana boshlanadi. Xususan, Tashqi Savdo xalq komissarligining O'rta Osiyo bo'limi tamonidan 1921-yil 4-dekabr №280 sonli buyrug'iga ko'ra, Turkiston ASSR hududida oylik ish haqlari joriy oy inflatsiyasiga teng miqdorda oltin kurs bilan qayta hisob-kitob qilina boshlandi[8,52;57].

“Sovet Turkistoni” gazetasining 85-sonida e'lon qilingan “Turkiston Respublikasining davlat, jamoat va xususiy muassasalari xodimlarining xizmat safarlariga haq to'lash to'g'risida” gi Qoidaga asosan, ish haqi Butunrossiya markaziy ijro qo'mitasi qoshidagi Turkiston ishlari bo'yicha komissiyasi tomonidan tasdiqlangan meyor bo'yicha bojxona muassasalari xodimlariga ham shu asosda haq to'lanib kelingan. Bojxona xodimlari doimiy yashash joyidan chiqib ketish bilan bog'liq lavozimlarga tayinlanganda va bir lavozimdan boshqasiga o'tganda, yo'l haqi va yuk puli to'lanib borilgan. Tayinlangan ish joyiga yetib olish uchun: yolg'iz xodimlar uchun 350 rubl, oilali lekin farzandlarsiz xodimlarga 500 rubl miqdorda safar puli to'langan. Istisno tariqasida o'z xohishiga ko'ra murojaat qilganlarga (masalan, sog'ligini tiklab olish uchun) nafaqa pullari berilmagan. Bojxona organlari xodimlariga kundalik tekshiruv xizmat safarlari ham mavjud bo'lib, o'z tumanlarida kuniga 15 rubldan oshmagan holda, boshqa tumanda safarda bo'lgan vaqtlarida esa kuniga 30 rubl miqdorida pul berilgan. Amalda har qanday rasmiy xizmat safarlari uchun ma'lum miqdorda pul berib borilgan, lekin o'sha vaqtning qoidalariga binoan bojxona xodimlari Turkiston Respublikasi hududida 3 oydan ortiq muddatda safarda bo'lishligi “xizmat safarlari” deb tan olinar edi.

Shuningdek, Turkiston bojxona boshqarma okrugi tomonidan chekka bojxona punktlariga xizmat yuzasidan safarga yuborilganda, jo'natilgan xodimlarning lavozimlarini vaqtinchalik boshqa shaxslar egallagan taqdirda, ular egallab turgan lavozimi saqlangan. Turkiston bojxona okrugiga taaluqli hujjatlarni o'rganish asosida xizmat safarlari puli bojxona ombori mudirlariga ko'proq berilgan. Xususan, 1918-yilgi hisobotlarda Baxt, Jarkent bojxonalar, Ergashtov, Prejeval, Norin va Xargos nazorat postlari ombor mudirlari o'z lavozimlari uchun belgilangan muddatlardan ortiq qolganliklari tufayli xizmat safarlari pullarini doimiy olib turgan[9,109].

Turkiston ASSR Bojxona xodimlari doimiy ravishda Toshkent uyezd mudofaa bo'limi hisobiga turgan. 1921-yil 19-iyulda RSFSR Tashqi savdo xalq nozirliqi O'rta Osiyo boshqarmasi boshlig'i Zaxonov (ijro ma'suliyati ma'muriyat bo'limi boshlig'i Litvin va boshliq o'rinbosari Lavrovlarga yuklatilgan) Bojxona bosh boshqarmasiga jo'natgan №235 va №204 sonli buyrug'ida 1881-yildan 1903-yillargacha to'g'ilgan bojxona xizmatchi-xodimlar o'z ixtiyorlari bilan harbiy hisobda turishligi qayd etildi. Shuni ham qayd etish kerakki, o'z vaqtida topshiriqlarni bajarmagan 34 nafar bojxona xizmatchilari hayfsan jazosi berilgan[10,2;7;30].

Arxivda saqlangan hujjatlarga ko'ra, bojxona muassasalari nomenklaturasida bir qator meyoriy hujjatlar bo'lishi lozim bo'lgan. Xususan, xodimlar ro'yhati, mehnatni muhofaza qilish inspektorining eslatmalarini qayd etish kitoblari, xodimlar to'g'risidagi buyruqlar kitoblari, kassa daftarlari, hisob kitoblari, ish stoli registrarlari, musodara qilingan tovarlarni qayd etish kitoblari va ularni saqlash uchun ombor daftarlari tutilishi shart bo'lgan[11,15]. Shuningdek, xodimlarning ish faoliyati bilan bog'liq turli mashg'ulotlarga qatnashish jadvali, idorada mansabdor shaxslar ro'yhati, hamda mehnatda texnik xavfsizlikka oid hujjatlar bo'lgan. Bojxona muassasasi hisobchisi

TARIX

tamonidan cheklar kitobi va pul tushumini tasdiqlovchi chiqim hujjatlari bir-biriga to'g'ri yuritilgan bo'lishi kerak bo'lgan.

Bojxona xodimlari shaxsiy hujjatlari yig'majildi quyidagi ma'lumotlar shakllantirilgan: a) oxirgi xizmat joyi ma'lumotlar; b) harbiy xizmatga yaroqligi to'g'risida ma'lumotlar; v) tavsiyanoma; g) shaxsiy anketa; Turkiston Bojxona nazorat boshqarmasi xodimlarini ishga olish va lavozimidan bo'shatish qoidalari, buyruqlarni rasmiylashtirish ko'rsatmalari belgilab berildi.

1922-yilda Tashqi savdo va savdo xalq komissarligi kollegiyasiga Petrograd, Moskva, Xarkov, Toshkent va Irkutskda bojxona xodimlarini tayyorlash uchun kurslar ochishga ruxsat berildi. Dastlabki vaqtda Tayyorlov kurslari dasturi bojxona ishi tarixi va iqtisodiy bilimlar asosida yaratilgan bo'lib, asosan, 2 va 3 toifadagi bojxona quyi razryadli xodimlari: taftish-inspektorlar, texnik ko'rik inspektorlari, kontora ish yurituvchilari va omborxonada boshliqlari ishtirok etganlar. Xususan, 1922-yilni dastlabki tayyorlov kursini Krasnovodsk bojxona bo'limida 3 ta xodim: V.A.Puzikov (35 yosh), S.V.Skobelin (37 yosh), A.F.Makarsev (32 yosh) bitirib chiqdilar.

Bojxona ishi juda og'ir sharoitlarda olib borilishi, ijtimoiy ta'minotni yetarlicha emasligi, uzoq chegara bo'yi bojxonalarida kadrlar yetishmasligi va sohaga mahalliy aholini jalb etilmasligi natijasida bojxona ishida kadrlar qo'nimsizligini keltirib chiqargan. Bojxona xizmatchilarning xech qayerga chiqmaslik sharoitida bu sohada ishlaydiganlar unchalik ko'p bo'lmagan va xodimlarga talab kuchli bo'lgan. Shuning uchun bojxona ma'sul bo'lgan lavozimlar markazdan ta'minlab turilgan. Qolgan ma'suliyatli lavozimlarga xizmatchilarni tayyorlash ishlari bojxonalariga xizmat safarlari davomida tayyorlangan xodimlarda tayinlangan. Xodimlarni bir joydan boshqa joyga ko'chirish ishlari Toshkentdan yangi xodim jo'natilgachgina amalga oshirilgan. Markazdan xizmat safarlari ham shu tartibda amalga oshirilgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tadqiq etilayotgan Turkiston ASSR bojxona ishi tarixida kadrlar masalasi soha strukturasi amalga oshirilgan o'zgarishlarga qaramay o'tgan davr tajribasini davom ettirildi. Bu jarayonning o'ziga xos siyosiy va iqtisodiy sabablari bo'lib, bojxona tizimi shaxsiy tarkibini o'z holatida saqlab qolishni nazarda tutar edi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Zaynuddinov O.Z. O'zbekistonda bojxona tizimi va uning o'zbek davlatchiligida tutgan o'rni (1991-2001): Tarix.fan.nomz ... diss. –Toshkent: O'zMU, 2002. –B.13; Akramova Sh. A. Bo'lajak bojxona xizmati xodimlarida kasbiy mas'uliyatni rivojlantirish masalalari Sovremennoye obrazovaniye (Uzbekistan), № 2, 2017, 26-34 sahifalar; Bojxona organlari uchun salohiyatli kadrlarni tayyorlash holati qanday? // Xalq so'zi. 2020 yil. 16 oktabr; Ergashev V. Bo'lajak bojxonachilarni xalqaro standartlar asosida tayyorlash–zamon talabi // Yangi O'zbekiston. 2022 yil 27 yanvar; Xolikulov R.SH, Altibayev X. Milliy bojxona tizimida kadrlar tayyorlash va kadrlar mexanizmini yaratilishi // "Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi" jurnali, №9. 2022 yil; (Zainuddinov O.Z. The customs system of Uzbekistan and its role in Uzbek statehood (1991-2001): Candidate of Historical Sciences. ... diss. -Tashkent: UzMU, 2002. -B.13; Akramova Sh. A. Issues of development of professional responsibility of future customs service employees "Modern Education" (Uzbekistan), No. 2, 2017, pp. 26-34; What is the state of training of potential personnel for customs authorities? // People's word. 2020 October 16; Ergashev V. Training of future customs officers according to international standards is the call of the time // New Uzbekistan. January 27, 2022; Khalikulov R.Sh., Altybaev Kh. Personnel training and creation of a personnel mechanism in the national customs system // Journal "Integration of Science, Education and Practice", No. 9. 2022).
2. Петрова Ю.О. История таможенного дела и таможенной политики России. Владимир., 2012. 65 с; Андреева О.М. История таможенного дела и таможенной политики России. Челябинск., 2021. 107 с; (Petrova Yu.O. History of customs affairs and customs policy of Russia. Vladimir., 2012. 65 p; Andreeva O.M. History of customs affairs and customs policy of Russia. Chelyabinsk, 2021. 107 p).
3. O'zMA, R-330-fond, 1-ro'yxat, 1- yig'majild, 19-varaq (National Archive of Uzbekistan, Fund R-330, List 1, Case 19).
4. Turkiston ASSR MIQning "Sobiq bojxona xodimlarini ishini qayta tiklash" bo'yicha 1920 yil 28 yanvarda qabul qilgan №40 sonli qarori. Qarang: O'zMA, R-330-fond, 1-ro'yxat, 30- yig'majild, 11a, 14a-varaqlar (Resolution of the Central Executive Committee of the Turkestan Autonomous Soviet Socialist Republic of January 28, 1920 No. 40 on "Restoring the work of former customs officers." See: National Archive of Uzbekistan, Fund 330, List 1, Documents of case 11a, 14a).
5. Наркомвнешторг инструкция войсковым частями, призываемым к содействию таможенным учреждениям, на основании Постановления Совета Рабоче-Крестьянской Обороны. Qarang: O'zMA, R-330-fond, 1-ro'yxat, 5- yig'majild, 12, 14, 26-varaqlar (The People's Commissariat for Foreign Trade instructions to military units call for assistance to customs institutions, on the basis of the Resolution of the Council of Workers' and Peasants' Defense. See: National Archive of Uzbekistan, Fund 330, List 1, Documents of case 12, 14, 26)

6. O'zMA, R-330-fond, 1-ro'yxat, 285-yig'majild, 195b, 297a-b-varaqlar (National Archive of Uzbekistan, Fund 330, List 1, Documents of case 195b, 297a-b).
7. O'zMA, R-330-fond, 1-ro'yxat, 297-yig'majild, 49-60-varaqlar (National Archive of Uzbekistan, Fund 330, List 1, Documents of case 49-60).
8. O'zMA, R-330-fond, 1-ro'yhat, 40-yig'majild 52, 57-varaqlar (National Archive of Uzbekistan, Fund 330, List 1, Documents of case 52, 57)
9. O'zMA, R-330-fond, 1-ro'yhat, 1-yig'majild, 109-varaq (National Archive of Uzbekistan, Fund 330, List 1, Case 109).
10. O'zMA, R-330-fond, 1-ro'yhat, 30-yig'majild, 2, 7, 30 varaqlar (National Archive of Uzbekistan, Fund 330, List 1, Documents of case 2, 7, 30).
11. Elbek Botirov. (2022). CHARACTERISTICS OF THE FUNDS OF THE NATIONAL ARCHIVES OF UZBEKISTAN FOR THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE CUSTOMS DEPARTMENT OF THE TURKESTAN ASSR. *International Journal Of History And Political Sciences*, 2(12), 14–18. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume02Issue12-04>.